

Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevî Manasçılar ve Akınlar

The Epic Tradition Says Legendary Manas Kyrgyz Turks And Akin's

Mehmet ÇERİBAŞ*

Özet

Kırgız Türkleri, Türk Dünyası coğrafyasında sözlü edebiyatı mütakamıl derecesine erişmiş Türk boylarındandır. Bu nitelikleri sayesinde Kırgızlar, Manas gibi dünyanın en edebi ve en hacimli destanına sahip olmuşlardır. Kırgız Türkleri gelişmiş sözlü edebiyatları yanında tarihi süreç içinde çok farklı kültürlerle temas etmişler, bu kültürlerden çeşitli kavramlar alarak edebiyatlarını ve dillerini daha da zenginleştirmişlerdir. Böylece Kırgız Destan Edebiyatında aynı anlama gelecek birçok kavram türemiştir. Bu kavramların Kırgızların en başarılı olduğu destan türünde daha da zenginleştiği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Kırgız Destancılık geleneğinde destan anlamına gelen comok, dastan, epos gibi, destancı anlamında ırçı, akın, manasçı kavramları hâsıl olmuştur. Manasçı kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte destancılar, Manasçı genel adı altında destanı yaratma ve söyleme yeteneklerine (Çoñ, Çınıgı, Çala, Üyrönçük Manasçı), tarihi şahsiyet olup olmamalarına (Efsanevi ve Tarihi Manasçılar), söyleyici ve anlatıcı (yazıcı) olmalarına (Söyleyici ve Yazıcı Manasçılar) ve söyledikleri destanlara (Manasçı, Semeteççi, Seytekçi) gibi adlar almışlardır. Bu makalede Kırgız Türkleri arasında Legendardık (Efsanevî) olarak bilenen ve Manas Destanı'nın ilk yaratıcıları olarak kabul edilen destancılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Kırgız Türklerinde Destan, Destancı Kavramı, Manasçılar, Manasçıların Çeşitleri, Legendardık (Efsanevî) Manasçılar.

ABSTRACT

Kyrgyz Turks is one of the Turk tribes which has been reached to maturity degree of verbal literature in the geography of Turkish World. Due to this quality

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

the Kyrgyz has had the most literary and most volume epos of world like Manas. The Kyrgyz Turks has contacted very different cultures within historic duration at the side of their advanced verbal literature, they have enriched own language and literature further getting various concepts from these culture. So al lot of concepts has been derived in the Kyrgyz Epos Literature as synonymous. It is clear that these concepts have enriched more in the most successfull kind of epos of Kyrgyz. In this context İn Kyrgyz Epic Tradition to be incurred like comok, dastan, epos meaning as epic; ırçı, akın, manasçı meaning epic teller. With appearace of concept of manasçı, destançı have taken name like as general under the name of manasçı creation of the epic and the ability to tell (çoң, чınıгы, чала, үйрөнчүк manasçı) if dastançı figure on historical or not (efsanevi ve tarihi manasçılar), telling and narrator (söyleyici ve yazıcı manasçılar) and telling epos (Manasçı, Semeteyçi, Seytekçi). In this article is under debate epos teller this have been known as Legendary (efsanevi) in Kyrgyz Turk and accepted as first creators of epos of Manas.

Keywords: Kyrgyz Turks, Epos in Kyrgyz Turks, Concept of Epos Teller, Manas Teller, Kind of Manas, Legandary Manasçı

Giriş

Kırgız Türkleri arasında destan türü comok, dastan, epos gibi kavramlarla karşılanırken, bu kavramlar içinde comok hem destan hem de masal anlamına gelmektedir. Kırgız Türkleri destanı masaldan ayırmak için masala “cöö comok” adını vermişlerdir (Yudahin, I. C., 1998: 221; Cusupov, İmanaliyev, 2004: 393; Asanov, Akmataliyev, 2004: 142; Şeriyev, Muratov, 2003: 43; Karatayev, Erاليyev, 2005: 174; ME, I. Tom, 1995: 223; KSE, 1977: 72; KAT, I Tom, 2004: 480; Taştemiroy, Bayhodcoyev, Zakirov, 1973: 245). Dastan kelimesi ise Kırgız Türkçesinde “kahramanlık destanı”, “klasik edebiyatta çok bilenen ve temel konusu aşk olan mesnevi nazım biçimiyle yazılmış uzun soluklu anlatı” ve “halk hikâyesi” şeklinde üç farklı anlamda kullanılmaktadır (Çobanoğlu, 2003: 136-145; Elçin, 2003; KSE, I. Tom, 1977: 293; Abdullayev, İsayev, 1969: 151; Cumankunova, 2005: 190). Epos kavramı Kırgız Türkçesine Sovyet Dönemi’nde girmiş olup kavram daha çok “kahramanlık destanı/şiiiri” anlamında kullanılmaktadır (KSE, IV. T., 1979: 588; Şeriyev, Muratov, 2003: 15; KAT, I. T., 2004: 463). Kırgızlar arasında destan türü ise hacmi bakımında çoң epos (büyük destan: Manas, Semetey ve Seytek Destanları) ve kence epos (Manas dışındaki destanlar) olarak ikiye ayrılmıştır (Abduvaliyev, v.d., 2010: 689; Abduldıyev, İsayev, 1969: 307; Borbugulov, 1996: 402; Düşaliyev, Luzanova, 1999: 101; Düşaliyev, 2007: 129; Yudahin, I. C., 1998: 279; Abduldıyev, v.d., 2010:1332; Abduldıyev, İsayev, 1969: 700; Şeriyev, Muratov, 1994: 116).

Kırgız Türkleri arasında destan söyleyen veya yazan kişilere ise comokçu, ırçı, akın, manasçı gibi adlar verilmektedir. Kırgızlar arasında destan söyleyen kişi anlamında en eski kavram comokçudur (KAT, II. Tom, 2004:144; ME, I. T.,

1995: 223; Abdullayev, İsayev, 1969: 215; Şeriyev, Muratov, 2003: 67-68; Obozkanov, 2006: 241; Taştemiroy, Bayhodcoyev, Zakirov, 1973: 285-293; Orozobekova, 2003: 126). Comokçular destan yaratma ve destan icra yeteneklerine göre “camakçı comokçular (acemi, öğrenci destancılar)” ve “çoñ comokçular (büyük/usta destancılar)” olarak ikiye ayrılmışlardır. Comokçu kavramı aynı zamanda “akın-comokçu, comokçu-akın, manasçı ve ırçı” kavramlarını da karşılamak üzere kullanılmaktadır (Asanov, Akmataliyev, 2004:144; ME, I. T., 1995: 223; Abdullayev, İsayev, 1969: 215).

Çoñ comokçu Kırgız Türkçesinde “gelenekte bir destanı başından sonuna kadar destanın ana gövdesini bozmadan ve destana eklemeler yaparak, bedii tefekkürle söyleyen kişi ya da kişiler için kabul edilmiş bir kavramdır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 226-227; Şeriyev, Muratov, 2003: 67-68). Kırgız edebiyatında kavram “çoñ manasçı/zalkar manasçı” ve “çoñ akın” kavramları ile de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (KAT, II. T., 2004: 143; Obozkanov, 2006: 241). Kavram nadiren olarak “uluu comokçu (büyük destancı)” ve “tökmölördün tökmösü (irticali şiir söyleyenlerin en iyisi)” kavramları ile de karşılanmıştır (Obozkanov, 2006: 242).

Türkiye Türkçesinde “ya-“ fiilinden gelen ve yama, yamak “yamak: camak” şeklinde bilinen “camak” kelimesinden türeme “camakçı” terimi Kırgız Türkçesi sözlüklerinde “tamirci, kunduracı, irticalci, hanende şair (bu gibi şairin programına kahramanlık destanı girmez)”, “1.yamacı, 2. sözleri dizme ve kafiyeli hale getirme yollarını bilen, şairlik hüneri olan kişi” (Abdulvaliyev, v.d., 2010: 404), “şiir yaratma yollarını şöyle böyle bilen yeteneksiz şair” (Şeriyev, Muratov, 1994: 31), “az da olsa şiir yaratma yeteneği olan, fakat kendine has eser yaratma yeteneği olmayan kişi” (Asanov, Akmataliyev, 2004: 129) olarak tanımlanmış, camak kelimesi ise “yama, irtical” (Yudahin, I. C., 1998: 171), “1. giyimlerin yırtılan yerlerine dikilen yama, 2. söz ve ahengi uyumlu hale getirerek, dizip söyleyen şairlik sanatının bir türü, 3. sanat yönünden zayıf, şairinde kendine has üslubun görülmediği, çoğunlukla başkasına ait, çalıntı, eksik şiir” (Abdulvaliyev, v.d., 2010: 404; Şeriyev, Muratov, 1994: 31; Asanov, Akmataliyev, 2004: 129), “şiirleri kâfiyeli hale getirerek sözlerini birbirine uydurup icra etme sanatını bilen kişi” (Abdullayev, İsayev, 1969: 183), “bir miktar şiir yazabilen, fakat genellikle usta malı şiirleri okuyan şair” (Asanov, Akmataliyev, 2004: 129) olarak tanımlanmıştır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, “camakçı” kelimesi, şiir yaratma yeteneği gelişmemiş, fakat başkasına ait şiirleri söyleyebilen şairler için kabul edilmiş bir kavramdır. Camakçılık şiir söyleme ya da yazma yeteneği olmayan şair anlamında kullanıldığı gibi şiir sanatını öğrenme etaplarından biri olarak da kabul edilir. Camakçılık Kırgız halk şiirinde aynı zamanda şairlerin öğrencilik dönemini de verilen ad olup gönül buruu (gönül verme) ve kabul aluu (kabul etme) şeklinde izah edilen ilk etaplardan sonra gelmektedir. Geleneğe göre camakçılık, şiir sanatına ilgi duyan, hevesli gencin bir usta şairden ders almaya başlamasıyla ortaya çıkmış sayılır. Bu anlamda camakçılık Manas Destanı’nı öğrenme ve icra etme etaplarından ilk etaplara yani üyrönçük veya çala manasçı etabına denk düşmektedir.

Kırgız Türkçesinde destan anlatıcısı anlamına gelen bir diğer terim de “akın”dır. Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlükte akın, “genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiir yaratan tiplere verilen addır” (Asanov, Akmataliyev, 2004: 48) şeklinde tarif edilmiş ve akınlar söyledikleri şiirin muhtevasına göre “nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler) ve “kuudul söz ustaları (hiciv/taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)” ve yeteneklerine göre “camakçı akınlar (acemi şairler)”, comokçular (usta/destan söyleyen şairler)” olarak dört tipe ayrılmıştır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 48-49). Bunların içinde comokçuların şiir söylemeye yeteneği bakımından diğerlerinden daha az yetenekli olmadıkları; fakat bu tip akınların sadece Manas, Semetey, Seytek gibi destanları söylemeyi meslek edindiklerine değinilmiştir ve bu gruba da Kırgızların ünlü destancıları Tınıbek, Balık, Çoyuke, Sağımbay, Sayakbay gibi kişiler alınmıştır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 38). Kırgız akınları “efsanevi akınlar (efsanevi manasçılar)”, “tökmö akınlar (badeli akınlar/şairler)”, “cazğış akınlar (kalem şuaraları)”, “comokçu-akınlar (destancı akınlar)” şeklinde de tasnif edilmiştir. Bunların içinde en kudretli olanların “comokçu-akınlar” olduğu dile getirilmiştir.

Kırgızlarda destan anlatıcıları için kullanılan kavramlardan biri de “ırçı”dır. Günümüzde Kırgız Türkçesinde “y” sesinin “c”ye dönüşmüş şekliyle “cır” şeklinde bir sözcüğe rastlanmayıp sadece “ır” şekline tesadüf edilmektedir. “ır” Kırgız Türkçesinde hem “şarkı, türkü” hem de “şiir ve şiirin bir parçası (mısra gibi)” anlamlarında kullanılmakta, aynı zamanda “kâfiye”, “ritm” ve “müzik” anlamlarını da ihtiva etmektedir (KSE, IV. T., 1979: 492). Kırgız Türkçesinde ırçı terimiyle hem âşık hem de Türk edebiyatındaki karşılığı ile destancı kavramları akla gelmektedir. ırçı, Kırgız Türk edebiyatında “akın” kavramı ile de eş tutulmuştur. ırçı da akın gibi Kırgız edebiyatında âşık anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında ırçı, “şarkı, türkü söyleyen kişi” anlamına da geldiği gibi “halk sanatçısı” anlamına da gelmektedir (KSE, IV. T., 1979: 494).

Kırgız sözlü edebiyatında profesyonel destancı anlamına gelen terim manasçı’dır. Bu terim, daha önce de belirtildiği gibi ilk defa 1930 yılında ortaya çıkmıştır. Daha önceleri comokçu, ırçı, akın gibi kavramlar bazen şâir kavramını, bazen de destan anlatıcılarını karşılamak için kullanılmıştır. Manasçı kavramı adını Kırgızların çoğunlukla diye adlandırdıkları Manas Destanı’ndan almıştır. Böylece dünya literatüründe ilk defa bir destan ve onun söyleyenler aynı adla anılmıştır. Hatta Manas Destanı’nın devamı olan Semetey’i söyleyenlere Semeteyci, Seytek’i söyleyenlere de Seytekçi adı verilmiştir. Kavram, Kırgız-Sovet Ensiklopediyası’nda “Kırgızlarda Manas söyleme sanatını hususi iş edinen akın, ırçı” şeklinde tanımlanıp kavramın Ekim Devrimi’ne kadar kullanılmadığı, bu kavramın yerine “comokçu” ve “ırçı” terimlerinin Kırgızlar arasında bilindiği ve terimin ilk defa Husayin Karasayev tarafından Kızıl Kırgızistan adlı gazete yazdığı Manas başlıklı makaleyle ortaya çıktığı yazılıdır (KSE, IV. T., 1979: 159).

Kırgız Türklerinde manasçılar destan yaratma ve söyleme yeteneklerine göre çeşitli adlar almışlardır. Manasçılık mesleğini benimsemiş bir destancının, iyi bir destancı sayılabilmesi ve destan erbaplarının manasçılığın hangi tabakasına ait olduğunun belirlenebilmesi için aşağıda verilen beş temel özelliği üzerlerinde taşıyıp taşımadıklarına bakılmaktadır:

1. Manas Destanı'nın temel vakalarını iyi bilmesi,
2. Destanın diline hâkim olması,
3. Doğuştan eser yaratma kabiliyetine sahip olması,
4. Manas Destanı'nın bölümlere ve konulara göre hangi melodi ile icra edildiğini öğrenmesi,
5. Kırgız sözlü edebiyatına, Kırgız tarihine, şecerelik geleneğine, örf ve adetlerine vakıf olması gerekmektedir (Cusupov, İmanaliyev, 2004: 413-414).

Bu kıstaslara göre manasçılar dört gruba ayrılmışlardır. Bunlar: çoñ manasçı, çınığı manasçı, çala manasçı ve üyrönçük manasçıdır. Bunlar içinde sayıca en az olup mektep oluşturmuş destancılara çoñ manasçı adı verilir. Çoñ manasçı “gele- nekte eseri başından sonuna kadar bilen ve öncekileri tekrar etmeden, esere yenilikler ekleyerek yüksek bedii tefekkürle söyleyen kişiler” olarak tarif edilmiştir (Asanov, Akmataliyev, 2004: 226-227). Çoñ manasçılar için Manas Destanı hiçbir zaman bitmez. Onlar destanı her söylediklerinde temel vakadan şaşmadan yeni varyant oluşturmayı bilirler. Böylece çoñ manasçılar Manas'ı sürekli yaratırlar. Sağımbay'dan Manas'ı ne zamana kadar söyleyeceğini sorduklarında “*Ömür boyu aytıp kelem, bir da colu ayagina çıga ayta elekmin* (ömür boyu söyleyeceğim, bir kez sonuna kadar söyleyemedim)” demiştir (ME, II. T., 1995: 75).

Manasçılığın ikinci etabı çınığı manasçılıktır. Çınığı manasçı, “gerçek manasçı” anlamına gelmektedir. Kırgız Türkçesinde çınığı kelimesi “anık, dana, tuura, ıras, kalp emes” (Abdullayev, İsayev, 1969: 716) (açık, maruf, doğru, gerçek, yalan değil) anlamları yanında “hakikat, doğruluk, hakiki, sahi, şe'ni” (Yudahin, I. C., 1998: 269) anlamlarına da gelmektedir. Bu tip manasçılar, destanın bir bölümünü tam olarak aktarabilirler. Diğer bölümleri icra edemezler. Eserin bir parçasını icra edip diğerlerini edemeyenlere bu nedenle çınığı manasçı denir. Gerçekte bunların eser yaratma kudretleri çoñ manasçılar gibidir. Bu nedenle bu manasçılar da kendilerine has varyant yaratabilip kendilerine has özellikleri destana sokabilirler. Bu sınıfa Moldobasan Musulmankulov, Bağış Sazanov, Togolok Moldo, Şapak Rısmendeyev, M. Çokmorov gibi manasçılar girer (KSE, IV. T., 1979: 159-160). Çınığı manasçılar, üyrönçük manasçılar gibi destanın bütün epizotlarını ezberlemezler. Temel vakaları, vakaların dstandaki yerlerini, bunları geliştirme yollarını, merkezî kahramanın karakteristik özelliklerini, fizikî durumlarını şöyle böyle hafızalarına alırlar ve kahramanların savaş meydanlarına çıkış tasvirlerini, bunları dile getirme

metotlarını, destan için esas motifleri öğrenip kendilerine göre yeniden şekillendirirler. Destanı bütün yönleriyle kendilerine göre yeniden yorumlayan bu manasçılar, kendi sözleri ile destanı tam olarak icra etmeye başlarlar ve yeni bir varyant yaratırlar (ME, II. T., 1995: 74).

Çala kavramı Kırgız Türkçesinde “bütün değil, tam değil, eksik, melez, metis, şöyle böyle, avanak, mıymıntı” (Yudahin, I. C., 1998: 246; Abdullayev, İsayev, 1969: 678) gibi anlamlarına gelmekte olup esasta Türkiye Türkçesi’ndeki “yarım” kelimesiyle aynı kökten türemiştir. Manasçılar, halk arasında kategorilere ayrılırken üç esasa göre adlandırılmışlardır. Bunlardan biricisi Manas-Semetey-Seytek üçlüsünü ne kadar iyi bildikleri, ikincisi Manas Destanı’na ne kadar eklemeler yapıp Manas’tan neleri çıkarıp eseri orijinal hale getirdikleri ve esere bedii-ruhi estetik kazandırıp eseri genişlettikleri, üçüncüsü ise eseri icra biçimidir. Çala manasçılar daha çok ikinci ve üçüncü esasa göre ad almış şahsiyetlerdir. Çala manasçılık aşağıdan yukarıya doğru sıralandığında manasçılık mesleğinin ikinci etabıdır. Çala manasçılar, Manas destanını icra etmeyi meslek edenlerdendirler. Bu gruba, halk tarafından tanınan epizotları ya da destanın daha küçük parçalarını özümseyip, ezberleyerek, metne az olsa kendi damgasını vurarak metni genişleten ya da kısaltan destancılar girer. Fakat çala manasçılar teriminin temelde iki anlamı vardır. Birincisi, mesleği öğrenme sürecini başından geçiren genç manasçılar anlamına gelir. Bunlar destanı o kadar iyi bilmeyip, fakat kendine ait rivayet geliştirmiş, çınığı manasçıdan biraz daha aşağı seviyedeki manasçılardır. Terim ayrıca, destan parçalarını ezberleyerek söyleyen, kendine has varyant yaratmaya yeteneği olmayan manasçılar için de kullanılır. Destanı yayma ve onun en güzel parçalarını halk arasında söyleme işini yapan çala manasçılar geleneğin devam etmesi açısından çok değerlidirler. Çünkü bunlar manasçılar içerisinde sayıca çok olup sanat güçleriyle dinleyicileri kendilerine bağlarlar. Onların söylediği vakalar da fikri ve edebî bakımdan çok kötü değildir. Gelenek gereği çala manasçılar, destanın varyantlaşmasını sağlamasalar da, halk arasında çok yaygın olan epizotları, parçaları ezberleyip aktarırlar. Dolayısıyla bu tipteki manasçılar bir nevi yaratılan destan parçalarının gelecekte büyük bir destan olmasına zemin hazırlarlar (KAT, II. T., 2004: 140).

Manasçılık mesleğinde üyrönçük dönem ilk dönem olup mesleğe giriş dönemi, çıraklık, öğrencilik dönemi olarak da nitelendirilebilir. Üyrönçük ve çoş manasçı tabirleri, bize manasçılığın bir meslek olduğunu, usta-çırak ilişkisine dayandığını da en iyi gösteren terimlerdir. Üyrönçük manasçı, manasçılık mesleğinin birinci kademesidir. Bu basamakta, mesleği öğrenmeye istekli olan genç kendinden önceki temsilci-üstat manasçılardan mesleğin sırrını öğrenir. Destanın vakalarıyla iyice tanışıp, eseri derinliğine öğrenip benimser. Bununla beraber üyrönçük manasçıların, kendi ustalarının söylediği varyantlardan epizotlar ezberleyip, bu epizotları kendi adlarına söylemeye kalkışmaları da mümkündür” (KAT, II. T., 2004:

139). Üyrönçük manasçılar genel olarak bilinen bir manasçının yanında bulunur ve ondan talim alır (ME, II. T., 1995: 72). Bazen de destanı sadece usta kişiden değil de herhangi bir kişiden öğrenebilirler. Mesela, Sagımbay Orozbekov, ilk eğitimini büyük ninesi Dakiş'ten almıştır. Bu dönem kişinin yeteneğine göre bir yıldan dört beş yıla kadar devam edebilir. Destancının “ben halkın önünde Manas söyleyebilirim” demesiyle bu dönem sona erer. Bazen de ustası öğrencisine iyilikler dileyip, dua edip zanaatını halka göstermede liyakatli olduğunu bildirir ve bu dönem kapanır. Bu dönemde öğrenci, ustasından beceri kazanma yanında manasçılık mesleğinin sırlarını öğrenir, destanın vak'a örgüsü ile tanışır ve eserin konularını kendine göre geliştirir. Ayrıca destanın geleneksel yönlerini, destan söylemenin usullerini de bu dönemde idrak eder. Bu dönemde üyrönçük manasçının destanı kimden öğrendiği çok önemlidir. Çünkü bu dönemde talebe, Manas Destanı'na bağlı olarak kendine uygun rivayetler yaratmaya başlar. Böylece yeni rivayetler geliştiren kişi, bu rivayeti daha çok talim aldığı kişinin söylediği Manas'ın hacmine, edebî yönüne bağlı olarak yaratır. Mesela Sayakbay Karalayev ile onun ustası Çoyuke'nin rivayetleri tasvir, konu, kahraman tipleri, edebî yönleri bakımından birbirine çok yakındır. Fakat manasçının kişisel özellikleri bu arada devreye girer ve yetenekli manasçılar kendine göre destana yeni şekiller verip edebî anlamda destana güç kazandırabilirler. Mesela, Sayakbay'a göre daha az tanınmış olmasına rağmen ustası Çoyuke'nin söylediği “Kanıkeydin Taytorunu Çapkanı” (Kanıkey'in Taytoru'yu Yenmesi) bölümü, bütün yönleriyle Sayakbay'ın rivayetinden daha güçlüdür. Manasçılar bir tek kişiden ders alıp sadece onun özellikleriyle yetişmezler. Her manasçı bir diğerini etkileyebilir. Sayakbay'da destan ikinci defa yazıldığında (1968) Sagımbay'ın söylediği destanla vaka örgüsünün çok yakın olduğu göze çarpmaktadır (ME, II. T., 1995: 72). Üyrönçük dönemde manasçı kendi varyantını geliştiremez, ustası tarafından söylenen varyantları etkili ve bolca icra eder, derinlemesine işler, metni, oturmuş epizodu ezberleyip halk önünde söyler. Her destancı sevdiği, gönül verdiği, kalbinin çarptığı epizotları halkın önünde icra etmek ister. Bunu öğrenen talebe manasçı da kendine göre bazı epizotlara gönül verir ve gelecekte bunları söyler (ME, II. T., 1995: 73).

Manasçılar destan yaratma ve söyleme yetenekleri dışında başka kıstaslarla da tasnif edilmişlerdir. Cıldız Orozbekova manasçıların, yaşadıkları devirlere, destan icrasının ve destancılık mesleğinin şekillenmesinde ve belli bir geleneksel yapı arz etmesinde ne kadar rol aldıklarına göre değişik adlar aldıklarını söyler. Bilim adamına göre manasçılar:

1. Legandardık Manasçılar (adları efsanelerde yaşayan ve efsaneler yoluyla bildiğimiz çon comokçular)

2. Manas Destanın Klasik Örneklerini Yaratıcı Manasçılar (bu tipteki manasçılar destanın temel vakalarını kendine göre geliştirip, destana bireysel olarak birtakım yenilikler getiren destancılarıdır).

3. Şifahî ve Yazılı Destan Örneklerinden Yararlanan Manasçılar (bunlar ise kitaplarda yazılı veya halk arasında anlatıla gelen destan örneklerini kendilerine göre geliştirmiş ve çon comokçu olarak adlandırılmış destan anlatıcı tiplerdir).

4. Cazgıç Manasçılar (yazıcı manasçılar)

5. Kitabî Örneklerden Yararlan Manasçılar (bunlar kitapta yazılı destanları ezberleyerek ve destana kendi tarz ve fikirlerini ekleyerek yeniden yaratanlar olarak adlandırılabilir) (Orozobekova, 2003: 126, 127).

Orozobekova'nın tasnifini doğru olmakla birlikte tasnifin üç esas (devir, icra ve mesleki bilgi) üzerine kurulu olması birtakım yanlış anlamalara yol açacak tarzdadır. Bu nedenle manasçıları yaşadıkları devirlere, haklarında bilgi veren şifahî veya yazılı kaynaklara göre Legendardık (Sözlü Kaynaklardan Öğrendiğimiz Hayatları Efsaneleşmiş Manasçılar) ve Tarihi (Yaşamı Hakkında Yazılı Kaynaklardan Bilgi Alabildiğimiz Manasçılar) şeklinde adlandırmak daha doğru bir yol olarak kabul edilmektedir.

1. Kırgız Destancılık Geleneğinde Legendardık (Efsanevi) Manasçılar ve Akınlar

Kırgız Halk Edebiyatında manasçıları, yaşadıkları devirlere, haklarında var olan bilgilere, bilgilerin kaynaklarına (sözlü veya yazılı) göre legandardık (efsanevi) ve tarihi manasçılar şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. Kırgız Destan Edebiyatında comokçu, akın, ırçı ve manasçı kavramlarının eş anlamda kullanıldığı gibi legendardık manasçı kavramı ile legendardık akın kavramının da aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Kırgızların uzun yıllar yazılı edebiyatlarının olmaması, kişiler, durumlar ya da olaylar hakkındaki kesin bilgilere ulaşmamızı engellediği gibi efsanevi birçok anlatının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumdan Kırgız Destan Edebiyatı da nasibini almış, destancılık geleneğinde adları bilenen ama haklarında kesin bilgilerin olmadığı destancıların hayatları da efsaneler yoluyla günümüze taşınmıştır. Legendardık Manasçı olarak adlandırılan bu kişiler, yaşamları hakkında yazılı kaynakların olmadığı, halk arasında yaşayan anlatılardan ve destancıların dilinden ancak adlarını bildiğimiz destancılarıdır.

Kırgız Destan Edebiyatı'nda Caysaŋ İrçı ya da Manas'ın kırk çorosundan biri olduğu kabul edilen İraman'ın İrçı Uulu, Keldibek, Nazar Bolot Uulu ve Tımbek gibi destancılar legendardık manasçılar sınıfına dâhil edilmişlerdir (Alağuşev, 1995: 8). Ancak Tımbek Capıy Uulu hakkında öğrencileri (Sagımbay, Kalıgul, Kasımbay, Togolok Moldo, Moldobasan Musulmankulov, Baybağış, Doñuzbay, Kocoberdi, Cakıp, Mambet Çokmorov gibi) bolca bilgiler verdiği için Tımbek'i bu tasnifin dışında tutmanın daha doğru olduğu fikrindeyiz. Esasta hakkında çok fazla bilgi olmayan Balık (Bekmurat Kumar Uulu), Akılbek, Mozuuke, Çoñbaş (Narmantay) gibi destancıları bu sınıfa sokmak daha doğru gözükmektedir.

1.1. Hayat Hikâyeleri Tamamen Efsanelerden Müteşekkil Manasçı/Akımlar Iramandın Irçı Uulu

Halk arasında yaşayan efsanelere göre Manas Destanı'nı ilk olarak söyleyen kişilerden biri Manas'ın kırk çorosundan (yiğit) biri kabul edilen Iramanın Irçı Uulu'dur. Destancının gerçek adı bilinmemektedir. Destanda Manas'ın Orgo Han ile savaşında Orgo Han'ın eşi Sanamkül kendisinin iki çocuğu ve vezir Iraman'ın Karatay adlı oğlunu yanına alır ve Manas'a gelir. Manas'tan affedilmesini diler. Manas bu isteği kabul eder ve daha sonra yetenekli olarak gördüğü Karatay'ı kırk yiğidi arasına alır (Obozkanov, 1996: 5).

Iramandın Irçı Uulu halk arasındaki bilgilere göre bazen Kazakların Uлуу Cüz bazen de Kırgızların "Teyit" boyuna mensup olarak da kabul edilmiştir (Obozkanov, 1996: 5). Sagımbay Orozbekov'un Manas Destanı'nda Iramanın Irçı Uul adı, destancının lakabı olarak dile getirilmekte, gerçek isminin Karatay olduğu söylenmektedir. Karatay, destanda Manas'ın kırk çorosundan biri olarak tasvir edilmektedir:

Aytkanınan baar taap,	Söylediğinin hayrını gör,
Talabına cetken kul,	Amacına ulaşan kul,
Iramandın ırçı uul,	Iraman'ın Irçı Uul,
Içkırı bapik, kırk muun,	Uçkuru düğümlü, kırk mafsals,
Tebeteyi çoktuu kul.	Kalpağı püsküllü kul,
Kılabına tolgondo,	Hedefine ulaşan,
Kırk çoronon biri oşol.	Kırk yiğidin biri işte.

(Orozobekova,2003:128; Obozkanov, 1996: 5).

Mırsalarda geçen Iramandın Irçı Uul/ İçkırı bapik, kırk muun" dizelerine destanın başka varyantlarında da rastlamak mümkündür (Orozobekova, 2003: 130).

Iramanın Irçı Uul, Doğu Türkistan Kırgızlarının ünlü destancısı Cusup Mamay'ın Manas Destanı'nda da zikredilmektedir:

Uruşka ırçı barbagın,	Savaşa Irçı varmasın,
El unutup kalbasın,	El unutup kalmasın,
Ayköl Manas ooragin,	Ayköl Manas orağın,
Kaalaşkandan ber cakka.	İstenilenden bu yana.
Eldin kebin ukkansın,	Halkın sözünü duyansın,
Arstan atka mingeni,	Arslan ata bineli,
Birge catıp bir turup,	Bir yatıp bir kalkıp,
Uşul cakka çıkkansın,	Şu tarafa çıkansın.

Oyronumdun kılğanın,   İmha eyleyip,
 Unutup taştap koybogun,   Unutup koymayın,
 Catsaň, tursañ oylogun,   Yatıp, kalkıp düşünün,
 Kılbagandı kıldı dep,   Yapılmayanı yaptı diye,
 Apırtıp aytıp koybogun.   Abartıp söylemeyin.
 (Orozobekova, 2003: 129).

Iramanın Irçı Uul, anlatılanlara göre Manas ölene kadar yanında bulunur, öldükten sonra da Manas'ın yaptığı işleri, yiğitliklerini koşok (ağıt) olarak ilk söyleyen kişi olarak kabul edilir (Orozobekova, 2003: 128; Obozkanov, 1996: 5).

Caysan Irçı

Manas Destanı'nda Legendardık Manasçılardan sayılan Caysan Irçı hakkında da bazen açık bazen de örtülü olarak bilgilere ulaşmak mümkündür. Ibray Abdrahmanov'un Manas Destanı'nda Caysan ismine açık olarak rastlanmaktadır:

Ak manat menen caktırıp,   Ak çuha ile yaktırıp,
 İçin kızıl sırdagan,   İçini kızıla boyayan,
 Çiyin cibek çırmagan,   Çizilmiş ipek yumağın,
 Saltanatın körgöndö,   Saltanatın gördüğünde,
 Caysaň Irçı degeni,   Caysaň Irçı denileni,
 Calañ üydün porumun,   Tek katlı evi,
 Carım küngö ırdagan.   Yarım gün boyunca şiire dökten.
 (Orozobekova, 2003: 132).

Kazak âlimi Muhtar Avezov, Ibray Abdrahmanov'un Manas Destanı'nda rastlanılan; fakat Sagımbay Orozbekov'a ait olduğunu kabul edilen, "Calaň üydün porumun carım küñü ırdagan (tek katlı evin şeklini, yarım gün söyleyen)" sözünde anlatılmak istenilen kişinin Caysan Irçı olduğunu, Manas Destanı'nın ilk defa Caysan Irçı tarafından söylendiği görüşünde olduğunu dile getirmektedir (Avezov, 1961, s. 16'dan Aliyev, Kulmatov, 1995: 26). Sagımbay Orozbekov bu dizelerde Caysan Irçı'yı, Kalmuk hanı Kayıp'ın kızı Karabörk ile Manas'ın evlenişi sırasında yapılan boz üyün (ak örgöö) görkemini dile getiren şair olarak anmaktadır:

Aligi körgön Kayıpdan,   İşte görüldüğü gibi Kayıpdan,
 Kız berüügö kamdangan.   Kız vermeye hazırlandı.
 .....
 Saltanatın körgöndö,   Şaaşasını gördüğünde,
 Caysaň ırçı degeni,   Caysaň ırçı denileni,
 Calañ üydün porumun   Tek katlı evin şeklini,

Carım künu ırdagan. Yarım gün şiir söyledi.
 Ak ordo üyün kötörüp, Ak ordo evini kaldırıp,
 Atiles, şayı, dürüyö, Atlas, şayı, ipek kumaş,
 Alar da öttü calgandan Onlar da geçti fani dünyadan.

(Sagımbay Orozbekov, **Manas**, Kırgız ilimler Akademiyası Kol Cazmalar Fondu, İNV:572, s.554'ten Aliyev, Kulmatov, 1995: 27; AÇTO, 1988: 12).

1.2. Hayat Hikâyeleri Tarihi Kaynaklarla Efsanelerin Karışmasından Mütetekkil Manasçı/Akınlr

Keldibek Barıbos Uulu

Keldibek Barıbos Uulu da Kırgız Destan Edebiyatında Legendardık Manasçılardan kabul edilmektedir. Yaşamı hakkında kesin bilgiler bulunmayan Keldibek, halk arasındaki bilgilere göre büyük Manasçılardan sayılmakta, hatta efsanelerde Keldibek'in Manas söylediğinde yerin titredığı, boran çıktığı, çatırdama seslerinin duyulduğu, boz evlerin (Kırgızlarda büyük otağ şeklinde çadıra verilen ad) sarsıldığı, tam öğle vaktinde karanlık basıp, meradaki malların bile onun anlattığı destanı dinlemeye geldiği anlatılmaktadır. Efsanelerde Keldibek'in icrası sırasında Manas ve onun çorolorunun ervahı göze görünüp, bindikleri atların ayak sesleri işitilmiş. Onun söylediği Manas'ı duyan hastalar iyileşir, kısır kadınlar hamile kalır, salgın hastalığa tutulan mallar deva bulmuş (KAT, II. Tom, 2004: 160; Koşoyev, 2006: 435; Obozkanov, 1996: 8). Sadece sonraki dönemlerde değil, kendi zamanında yaşayan şairler tarafından da Keldibek, efsanelere konu olacak biçimde anlatılmıştır. Bu durumu aynı dönemde yaşamış Arstanbek Buylaş Uulu'nun şu dizelerinde görmek mümkündür:

Manastın ceri Talas dep, Manas'ın yeri Talas diye,
 Bayan kılıp bayatan, Beyan kılıp öteden beri,
 Al aytkanıñ ırastır, Bu söylenen gerçektir,
 Aldastabay tura tur Sıkıntı çekmeyip dur,
 Alaman Irçı sizde bar, Alaman Irçı sizde var,
 Alp Manasçı bizde bar. Alp Manasçı bizde var.
 Uktun beken önögüm, Duymadın mı ortağım,
 Keldibek Manas aytkanda Keldibek Manas söylediğinde,
 Şamal urup buk bolup, Rüzgar çıkıp sıkıntı olup,
 Boz üylörgö cük bolup. Boz evlere yük olup.

(KAT, II. Tom, 2004: 160).

Eldeki bilgilere göre Keldibek 18. yüzyılın sonlarında Çüy vilayetinin Cel-Arık adı verilen bölgesinde doğmuştur. Bir süre burada yaşayan Keldibek, son-

raları At-Baş'na göçmüş, bu bölgedeki Batkak adı verilen yerde 1880 yıllarında 80 yaşlarında ölmüştür (KAT, II. Tom, 2004: 157; Obozkanov, 1996: 8). Kendisi Asık boyunun Bayman aşiretindedir. Keldibek'in babası Baribos çevresinde ırçı (şair) ve sancıracı (şecereci) olarak bilinmektedir. Toylarda carçılık (çığırtkanlık) yapan Baribos, Manas Destanı'ndan da parçalar söylemektedir. Keldibek'in annesi de babası gibi şairlik yeteneği olan eğlencelerde şiir, yas törenlerinde koşok (ağıt) söyleyen biridir (KAT, II. Tom, 2004: 157; Cumaliyev, Cumaliyev, 2006: 5; Aliyev, Kulmatov, 1995: 51).

Onun hakkında sancıra (şecere) yazan Kalkan Kerimalı'nın verdiği bilgilere göre, Çüy vadisinde yaşayan Asık boyundan Baribos, Baybos, Karibos¹ adlı üç kardeş, Asık boyundan izin alarak Niyazbek'ten Segizbek'in köyüne geldiklerinde erkek çocuk sahibi olurlar. Geldikleri gün doğduğu için çocuğa Keldibek adını verirler (Aliyev, Kulmatov, 1995: 51). Keldibek bu üç ailenin evladı olarak büyür, bu nedenle kimin çocuğu olduğu çoğunlukla anlaşılmamıştır. Halk arasında söylenen şu dizeler bu Keldibek hakkında bu gerçeği daha iyi yansıtmaktadır:

Keldibektin atası,	Keldibek'in babası,
Bilgender aytat "Baybos" dep.	Bilenler söyler Baybos diye.
Bilbegender canılıp,	Bilmeyenler yanılıp,
Baymat uulu Baribos dep.	Baymat oğlu Baribos diye.
Kee biröölör aytışat-	Birileri söyler-
Atası munun "Karibos" dep	Babası bunun Karibos diye
Baribos, Baybos, Karibostor	Baribos, Baybos, Kariboslar
Bir tuugandık cayı bar,	Kardeş gibi yeri var,
Bir uul menen atı çıkkın,	Bir oğul ile adı meşhur,
Üçöönün teñ bağı bar.	Üçünün denk bağı var.
Çañ cuguzbay alpeştep,	Toza toprağa değıdirmen,
Üçöö teñ bakkan kekilik.	Üçünün baktığı keklik.
Manasçı bolsun dep taptap,	Manasçı olsun diye düşünüp,
Üçöölop bakkan kekemi,	Üçü de ilgilenmiş Kekemle,
Çındığında bir Baybos,	Gerçekte bir Baybos,
Calğızdap tapkan Kekemi.	Yalnızca bulmuş Kekemi.

(Kerimaliyev, K., **Keldibek Manasçı**, Bişkek, 1994. adlı eserden Cumaliyev, Cumaliyev, 2006: 6, 7.

Dizelerden de anlaşılacağı üzere Keldibek, Baybos'un çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Böyle olmasına karşın, ona daha çok abisi Baribos'un hanımı bakmıştır.

1 Abdısalam Obozkanov'un Manasçılar adlı eserinde destancının ismi Keldibek Karbos Uulu olarak zikredilmektedir. Bu konuda bk. Abdısalam Obozkanov, **Manasçılar**, Bişkek, 1996, s.8.

Keldibek de diğer Manasçılar gibi gördüğü rüyadan sonra Manas söylemeye başlar. Onun 17-18 yaşından itibaren halk arasında Manas söylemeye başladığı bilinmektedir (Cumaliyev, Cumaliyev, 2006: 7; Obozkanov, 1996: 8).

Hayatı hakkında çok fazla malumat olmamasına karşın Manasçı Keldibek'in rüyası konusunda çeşitlenmeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu rüyalardan birincisi şöyledir: Keldibek'in çobanlık yaptığı dönemde Manas ve çoroları rüyasına girip "Keldibek, biz gelip sana konuyoruz, senden sonra Sagımbay olacak, Tınbek ile rastlaşacağız" dedikten sonra "Sen bizi iyi öğren, biz Çerik boyundan Kocomkeldi'ye de uğrayacağız; fakat onun ömrü kısa olacak" sözlerini söylerler ve kaybolurlar. Keldibek'in ikinci rüyasında "Akkula ata binmiş, yuvarlak kara sakallı, gözü büyük bir kişi gelip: "Benim adım Manas, der. Bunun üzerine Keldibek, Manas'ın yanında bulunan Sarala ata binmiş, gözünden ateş çıkan, sarı gür sakallı kişiye sorar: Sen kimsin? O da cevap verir. Ben Almambet'im. Bunun üzerine Keldibek, aksakallı Akboz ata binen kişiye sorar: Sen kimsin? O da ben Manas'ın kardeşi Bakay'ım der. Bu esnada Bakay Keldibek'e hatırlatır: Senin bütün yıl atalarımızın ruhu için kurban kesmen gerekli. Senin erkek çocuğun olacak. Eğer bunu yerine getirmezsen sana kimse yardım edemez, zürriyetsiz kalırsın, der ve kaybolurlar (Cumaliyev, Cumaliyev, 2006: 7, 8). Keldibek bu şartı yerine getirmez, Manas ve çoroları tekrar rüyasına girer: "Sen bizim şartımızı sonuna kadar yerine getirmedin. Bu nedenle erkek çocuğun olmayacak. Eğer Manas söylersen kızın olabilir, söylemezsen çocuksuz kalırsın" derler. Gerçekten de Keldibek'in kızı olur, erkek evladı olmaz.

Manasçılık geleneğinde ilk manasçılardan kabul edilen Keldibek, kendisinden sonra gelen bütün destancılar tarafından ismi zikredilmiş ve hürmetle anılmış kişilerden biridir.

Balık Manasçı (Bekmurat Kumar Uulu)

Döneminin en büyük manasçılarından biridir. Talas'ta doğup Çüy'de ölen Balık Manasçı'nın gerçek adı Bekmurat'tır. Rahmatullin, folklor araştırmacısı Abdrahmanov'un Şapak Rısmendeyev'den edindiği bilgilere istinaden Balık Manasçı hakkında yazdığı biyografide (Abdrahmanov, İNV, Nu: 182: 55) onun ne zaman doğup ne zaman öldüğünü kesin olarak belirlemek güç der ve doğum tarihinin 1799, ölüm tarihinin ise 1887 olabileceğini söyler (AÇTO, 1988: 40). Talas'ın Manas ilçesinde o dönemde çıkan gazetenin redaktörü olan Aralbay Amanov yazdığı "Sarbağış cana Andan Çıkkın Çoñ Çarıktardın Tarcımalı (Sarbağış ve Ondan Çıkan Büyük Adamların Ömür Beyanı)" başlıklı sancıra-makalesinde Balık'ın doğum ve ölüm yıllarını (1799-1887) verir ve onun 88 yaşında öldüğünü söyler (Akışev, Cumanaliyev, 2005: 135). Şapak Rısmendey Abdrahmanov'a: "Ben Balık Manasçıyı tanıdığımda 13-14 yaşlarındaydım. Buna göre onun o dönemde 75 yaşlarındaydı" der. Buna göre 1863 yılında doğan Şapak, Balık Manasçıyı tanıdığımda 13-14 yaş-

larında olduğuna göre Balık Manasçı'ya 1876 veya 1877 yıllarında rastlamış olmalı. Bu tarihi esas alırsak Balık Manasçının 1798 veya 1799 yılında doğduğu bilgisi doğru gözükmemektedir (Cumaliyev, Cumaliyev, 2006: 25; AÇTO, 1988: 40). Balık Manasçının torunu Sukan Naymanbayev de dedesi Balık'ın 1799 yılında doğduğunu, 1887 yılında öldüğünü ileri sürmektedir (KİA, İNV, Nu:5263: 11). Folklorcu Miftakov Talas'tan topladığı ve "Balık Akınının Mayda Irları (Balık Şairin Bir Kısım Şiirleri)" başlığı ile Kol Cazmalar Fondu'na verdiği materyallerde Balık Manasçının 1801-1802 veya 1811 yıllarından birinde doğduğunu 1887 veya 1891 yıllarının birinde-Çüy'ün Aralduu adı verilen bölgesinde öldüğünü iddia etmektedir (Aliyev, Kulmatov, 1995: 17). Turgunbek Alımbekov tarafından yazılan şecerede de Balık Manasçı Alımbek'e "genç yaşlarında Talas'ta hüküm süren Acıbek Datka'ya gittiğini, o dönemde Acıbek'in Hokand Hanlığının en güvenilir adamlarından biri olduğunu" söyler. Hokand Hanlığı'nın 1820'li yıllarda burada hâkim olduğu düşünülürse Balık Kumar Uulu'nun 18. yüzyılın sonlarında doğduğu doğru kabul edilebilir (bu konuda bk. Akılbekov, Alımbekov, 2009; Turganbayev, 2007).

Balık Manasçı destan söylemeye 13-14 yaşlarında başlar, halk arasında tanındığında 20 yaşlarındadır. Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kırgızlarda da âşıklar ilden ile dolaşarak sanatını icra etmekte ya da dönemin beylerinin koruması altına girmektedir. Balık da Talas'ta beylik yapan Acıbek Datka ile Çüy beylerinden Baytik Baatır'ın yanında uzun yıllar şairlik yapar. Balık Manasçı, sert mizaçlı, kısa boylu, kalın gövdeli, ağzı balık ağzılı bir fiziki yapıya sahiptir. Mesleğini hem manasçı hem de şair olarak icra eder (Obozkanov, 1996: 9; AÇTO, 1988: 41). Destancının lakabı da ağzının balık ağzı gibi olmasından kaynaklı olarak kendisine verilmiştir. Esasta kitaplarda Balık Manasçı, Balık Kumar Uulu, Balık gibi adlarla anılsa da halk arasındaki adı Balıkooz (Balıkagızlı)'dur.

Balık Manasçı mesleğinde oldukça ustadır. O diğer destancılar gibi destanı başkasından duymuş gibi söylemez, kendisini de destanın vakası içine sokar ve kahramanlarla beraber yaşayarak destanı icra eder. O da gelenek gereği destana Manas'ın şecerresi ile başlar; fakat onun şecerresinde Otorkan'ın ön plana çıkarıldığı görülür. Daha doğrusu onun varyantında destan iki bölümden oluşur. Bu bölümlerden ilki Manas'tan önce yaşayan Otorkan'a ayrılmıştır. İkinci bölümde Manas'ın kahramanlık maceralarına yer verilir (Obozkanov, 1996: 9).

Nazar Bolot Uulu (Nazar Manasçı)

Legendardık Manasçılardan biri de Nazar Bolot Uulu'dur. Tahminlere göre 1828 yılında Isık-Köl'de doğmuş, 1893 yılında ölmüştür. Elimizde onun ağzından yazıya aktarılmış Manas Destanı bulunmamaktadır. Onun sanatçılığı hakkında sınırlı bilgiler içeren hatıralardan başka bilgilere sahip değiliz. Ünlü Manasçı Sayakbay Karalayev'in, Zair Mamıtbekov'a verdiği bilgilere göre Çokan Velihanov Manas Destanı'nın "Köktöydün Aşı" bölümünü Nazar Bolot Uulu'ndan Toksobay

Olcobayev'in evinde yazıya geçirmiştir (Z. Mamıtbekov, "Çokan Velihanovdun Manastan Cazılıp Algan Epizotu" **Manas Eposunu İzildöö Kee Bir Maseleleri**, Frunze, 1966, s.28'den Aliyev, Kulmatov: 2007: 85). Onun büyük destancılardan olduğunu Keldibek'te olduğu gibi şair Arstanbek Buylaş Uulu tarafından tasdik edilmektedir. Arstanbek Buylaş Uulu, Talaslı Çondu ırçı ile atışmasında Nazar Bolot Uulu hakkında şu dizeleri söylemiştir:

Semeteççi Nazardın,	Semeteççi Nazar'ın,
Kan cesiri Kanıkey,	Han dulu Kanıkey,
Bukardı közdöy kaçkanın.	Bahara'yı gözleyip kaçması.
Tölgö kılıp dolunun,	Fal açıp hırçın kadınının,
Taytorunu çapkanın.	Taytorunu koşturması.
Kara nöşör camgırday,	Kara öşür yağmur gibi,
Tögüp ırdap turganda,	Şiir gibi döküldüğünde,
Kanıkeydin armanın,	Kanıkey'in dileği,
Kalk diline cetkirip.	Halk gönlüne ulaşip,
Çögüp ıylap turganda,	Çöküp ağladığında,
At dübürtü ugulçu,	At sesleri duyulur,
Ayıl kalbay çoğulcu,	Köyler kalmaz toplanıp,
Cetim-cesir zarına,	Yetim-dul iniltisine,
Kalk köñüldü burulçu,	Halk gönlünü verici
Salaalap caşı koyulçu.	Çukura yaşını dökücü.

(Aliyev, Kulmatov, 2007: 86)

Nazar Bolot Uulu'nun söylediği Manas hakkında bilgi sahibi olanlar onun destancılığı ile ilgili olarak "Nazar büyük destancıdır, ünü her yere yayılmıştı. Destanın "Semeteç" ve "Seytek" bölümlerini tam olarak söylerdi. Nazar Manas'ı söylerken takkesi ensesine ve şakağına düşer kalkardı" şeklinde efsane türü bilgiler aktarmaktadır (Aliyev, Kulmatov, 2007: 86).

Manasçı Mambetalı Aşımбай Uulu'nun hatıralarında "Kanıkeydin Taytorunu Çapkanı (Kanıkey'in Taytoru'yu Yenmesi)" bölümünü Manasçı Nazar da söylemiştir. Semeteççi Almabek Toyçubek Uulu da "O Manas'ı, Kıdır Eke'yi, Çımıbay'ı davet ederek söylerdi. Nazar Kıdır Eke'nin destancısı idi" şeklinde bilgiler vermektedir. Nazar Bolot Uulu, ünlü destancı Sayakbay'ın ustaları Akılbek ve Çoyuke'nin Manasçılık mesleğini öğrenmelerinde emeği geçmiş kişi olarak kabul edilir (Aliyev, Kulmatov, 2007: 86).

Akılбек Manasçı

Kırgız destan edebiyatında Sayakbay gibi büyük bir destancının ustası olmuş; fakat destanları yazıya geçirilmeyen, adı halk arasında anlatılan efsanelerde, manasçıların ve ırçların (şairlerin) hatıralarında saklı olan efsanevi manasçılardan biri de Akılбек'tir (Aliyev, Kulmatov, 1995: 11).

Akılбек eldeki bilgilere göre Kırgızların Bugu boyunun Kıtay aşiretindedir. Akılбек'in ne zaman, nerede doğduğu, babasının annesinin adı belli değildir. Farklı kaynaklarda 1840'lı yıllarda doğduğu kaydedilmektedir. Akılбек'in doğum yılı gibi ölüm yılı da belli değildir. Sayakbay Karalayev'in, "genç yaşımda onu gördüğümde 84-85 yaşlarındaydı, Akılбек'i ve onun nasıl destan söylediğini gördüm" şeklindeki sözlerine bakarak onun 20. yüzyılı gördüğü anlaşılmaktadır. İbray Abdrahmanov'un da "Akılбек Manasçı'yı genç yaşımda çok gördüm, destanı da ondan çokça dinledim" sözleri destancının döneminin bilinen şahsiyeti olduğu hakkında ipuçları vermektedir (KAT, II. Tom, 2004: 147). Kırgızların ünlü akını Arstanbek ile Talaslı Çondu akın atışması sırasında geçen:

Çoң Manasçı Köl'de bar,	Çoң Manasçı Köl'de var,
Çoyulbay barıp körüp kel,	Nazlanmadan görüp gel,
Kökürökkö tüyüp kel.	Göğsünü kabartıp geri gel.

Sözleri ile destancının akınlar arasında ne kadar tanındığını, onunla en küçük temasın bile övünme malzemesi olabileceği dile getirilmektedir. Akılбек'in öğrencisi Sayakbay Karalayev de büyük destancılar Nazar, Çoңbaş (Narmantay), Keldibek, Balık ve Tımbek gibi destancıları Akılбек ile karşılaştırır ve ona olan hürmetini şu dizelerde dile getirir:

Nazar menen Narmantay,	Nazar ile Narmantay,
Keldibek, Balık, Tımbek.	Keldibek, Balık, Tımbek.
Baarisinan baykagan, Keldibek, Balık, Tımbek.	
Artık bilet Akılбек.	Çokça bilir Akılбек.

(İbray Abdrahmanov, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Kol Cazmalar Fondu, İNV 1150, s.3'ten KAT, II. 2004: 147).

İbray Abdrahmanov'un kaydına göre, Sayakbay Karalayev, Akılбек'le karşılaştığında Akılбек seksen beş yaşlarındadır. Onu gördüğünde, dokuz çocuğu vardır ve eşi de ölmüştür. Fakat yaşına rağmen destan söylemeye devam eder.

Manasçı ve cazgıç akın (kalem şairi) Togolok Moldo da onunla ilgili şu dizeleri dile getirir:

Urugu Kıtay Akılбек,	Boyu Kıtay Akılбек,
Uruudan çıkan akın dep,	Aşiretten çıkan şair diye,

Akındığı Çoñbařka,	řairlięi Çoñbař'a
Alıs emes cakın dep,	Uzak değil, yakın diye,
Bala kezde ukkamın,	Çocukluk çağımda duymuştum,
Aytkanınça bar ele,	Söylendiği gibi var idi,
İras ceri Akılбек,	Hakiki yeri Akılбек.
İrdaganı şar ele.	şiiri söyleyişi akıcı idi.
Ünü tunuk řaņkıldap,	Sesi duru gürlüyip,
İtelgidey karkıldap,	Doğan gibi öterek,
Bargan sayın küçөгön,	Gittikçe hızlanan,
Bastıkpastan çartıldap.	Kokmadan gürlüyip.

(Togolok Moldo, II. Tom, 1970: 136).

Ünlü Manas araştırıcısı ve kendisi de manasçı olan İbıray Abdrahmanov, Isık-Köl Mektebine mensup yedi manasçıyı tanıdığını, yedisinden de Manas dinlediğini kaydederek bunların içinde en iyi manasçılardan birinin Akılбек olduğunu dile getirir. Akılбек'i ilk olarak 13 yaşında gören Abdrahmanov, 28 yaşına geldiğinde onun destanını çokça duyduğunu, Akılбек başta olmak üzere büyük destancıardan ders aldığını Seytek Destanı'nın son bölümünde dile getirir:

Men da bilem başınan,	Ben de bilirim başından,
Semetey, Manas comogun,	Semetey, Manas destanını,
Oynoo bala cařıman.	Oyun çocuğu yařımdan.
Isık-Köl'dün cerinde,	Isık-Köl'ün yerinde,
Uruusu Kıtay Bugu elinde,	Boyu Kıtay Bugu yurdunda,
Urugu Kıtay Akılбек.	Ařireti Kıtay Akılбек.

(İbıray Abdrahmanov, KF, İNV, 189, s.331-332'den Aliyev, Kulmatov, 1995: 13; ME, I. Tom, 1995: 69).

İbıray Abdrahmanov'a göre Akılбек, Tekes'te at sürülerini güttüğü sırada Manas Destanı'nı Kalmukça olarak Kalmuklara da söylemiştir (I., Abdrahmanov, KF, 190 (1150) İNV, s.4'ten ME, I. Tom, 1995: 69).

Çoñbař (Narmantay)

18. yüzyılın sonlarında 19. yüzyılın ikinci yarısında Isık-Köl vadisinde yaşamış. Halk arasında “Çoñbař çoñ comokçu Tımbektin ustati bolgon: Çoñbař büyük destancı Tımbek'in ustasıdır” şeklinde sözler anlatılagelmiştir (Aliyev, Kulmatov, 1995: 131; Koşoyev, 2006: 432). Halk arasındaki bilgilere göre Tımbek'in destan söylediğini öğrenen babası Capıy, yetiştirmesi için oğlu Tımbek'i Çoñbař'a öğren-

ciliğe verir (Aliyev, Kulmatov, 1995: 131; Koşoyev, 2006: 433). Çoňbaş, Tınıbek'e altı ay ders verir. Tınıbek'e ustası Çoňbaş'ın nasıl destancı olduğu sorulduğunda, şu cevabı verir: "Çoňbaş Kırgızların en önde gelen destancılarından biri. Çoňbaş destan söylemeye başladığında onu dinleyen topluluğun ağzındaki tütün buram buram yükselmeye başladılar." (Aliyev, Kulmatov, 1995: 131, 134).

Muzooke

Muzooke 1800 yılında Narın'ın Kurtka adı verilen bölgesinde doğmuş, 1880 yılında ölmüştür. Kırgızların Sayak boyundandır. Muzooke döneminde manasçılık dışında ırçılık (şairlik) ve kopuzculuk da yapmıştır. Onun olduğu tahmin edilen "Sarı Özön" şiiri günümüzde Til cana Adabiyat İnstitutunun Kol Cazmalar Fondusunda (Dil ve Edebiyat Enstitüsünü El Yazmalar Bölümü) bulunmaktadır (Soltonoyev, 1993: 152).

Muzooke kendi döneminin zalkar ırçısı (usta/büyük şairi) olarak da tanınmıştır. Hatta Muzooke'nin bu şairlik kabiliyeti ve şöhreti iki Kırgız boy beyi arasında tartışmaya da sebep olmuştur. Bu meyanda Koçkor'daki Sarı Bağış boyunun beyleri (Esengul beyin çocukları) ile Niyazbek beyin çocukları arasında Muzooke'yi toyuna çağırma hususunda niza çıkar. Muzooke, bey çocuklarının tartışması arasında kötü muameleye maruz kalır ve bu durum sözlü kaynaklarda Muzooke'nin ağzından şöyle dile getirilmiştir:

Keň Koçkordu cerdegen	Geniş Koçkor'u yurt edinmiş,
Sarıbağış degen el eken.	Sarıbağış denilen il imiş.
Canagı meni talaşıp,	Zikredildiği gibi beni almak için,
Savaşkan eköo er eken.	Savaşan iki er imiş.
Eesiz kelip aşka ırdap	Yalnız gelip aşta şiir söyleyip,
Menin tokmok çeşim ep eken.	Benim dayak yiyişim güzel idi.

(Obozkanov, 1996: 10).

Muzooke, Belek Soltonoyev'in verdiği bilgiye göre başına gelen bu kötü durumu başka şiirlerinde de sık sık dile getirir:

Kaydan keldim Sayaktan,	Nerden geldim Sayak'tan,
Kutulbadım tayaktan.	Kurtulamadım dayaktan.
Kaydan keldim Cumgaldan,	Nerden geldim Cumgal'dan,
Kutulbadım culgandan.	Kurtulamadım yolunmaktan.
Kaydan keldim Koçkordon,	Nereden geldim Koçkor'dan,
Kutulbadım çoçmordon.	Kurtulamadım sopadan.
Çiy boorsok saldı aşıma	Çiy boorsak saldı aşıma,
Aram siydik Mañıtay çaptı başıma.	Hata yaptık Mañıtay vurdu balışıma.

Ünlü manasçı ve akın Togolok Moldo, küçük yaşta babasını kaybettiği için büyük babası destancı Muzooke'nin himayesine girecektir². Döneminin bölgede yaşayan en meşhur komuzçusu (kopuzcu), ırçısı (şairi), sancıracısı (şecerecisi) olan ve Kırgızlar arasında anlatılmakta olan efsaneleri, tarihi vakaları, masalları çok iyi bilen Muzooke, Togolok Moldo'yu her açıdan hayata hazırlayacak, ondaki şairlik ve destancılık yeteneğini harekete geçirecektir (Aliyev, Kulmatov, 1995: 121; Cakşiyev, 1960: 117; KSE, 5. Tom, 1980: 624; Gölgeci, 1995: 75; Taştemirov, 1960: 140; Taştemirov, 1970: 9; AÇTO, 1988: 298). Bayımbet (Togolok Moldo) 18 yaşına geldiğinde Muzooke ölür. Bu yaşa kadar Muzooke'nin yanında kalan Togolok Moldo, ondan hem şiir hem de destan söyleme yollarını öğrenir (Cakşiyev, 1960: 118; Musayev, v.d., 1995: 539; Taştemirov, 1960: 142; Taştemirov, 1970: 9). Muzooke'nin kendisi üzerinde tesirini Togolok Moldo şiirlerinde şöyle dile getirir:

Özümdün babam Muzooke,   Kendi dedem Muzooke,
Çertip cürgön komuzdu.   Çalıp durur kopuzu.
Komuzuna keltirip,   Kopuzuna getirip,
Koşup cürgön dobuştı.   Ekleyip durur sesi.
(AÇTO, 1988: 298).

Muzooke'nin döneminin ünlü âşık ve kopuzcusu Astanbek ile aytışa düştüğü, Arstanbek'e şiirdeki sözler bakımından yenildiği, ancak ezgi bakımından da onu yendiği halk arasında anlatılagelmıştır. Kırgızların en büyük şairi, birçok şairin ustası sayılan Toktogul Satılganov, Muzooke'yi "Bülbül Şair" olarak vasıflandırır (Obozkanov, 1996: 10).

Bütün bunlardan yola çıkarak Muzooke'nin döneminin usta şair, kopuzcu ve manasçılardan sayıldığını ve hayatı etrafında teşekkül etmiş efsanelerin bu nedenle günümüze kadar taşındığını görmekteyiz.

Kısaltmalar Listesi

AÇTO: Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkleri

KAT: Kırgız Adabiyatının Tarihi

KİA: Kırgız İlimder Akademiyası

KSE: Kırgız-Sovet Ensiklopediyası

- 2 Cakşiyev, sözkonusu makalesinde Muzooke'yi Togolok Moldo'nun "çoŋ atası (dede)" olarak zikretmektedir. Caki Taştemirov "Togolok Moldonun Çıgarmalarındaki Ateistik Köz Karaştar" başlıklı makalesinde diğer kaynaklardan farklı olarak Muzooke'nin Togolok Moldo'nun dedesi değil, dedesinin kardeşi olduğunu söyler. Bu konuda bk. Caki Taştemirov, "Togolok Moldonun Çıgarmalarındaki Ateistik Köz Karaştar", **Togolok Moldo Cönündö Estelikler (Eskermeler, Makalalar)**, Frunze, 1960, s.140. Kırgız Adabiyatı adlı çalışmada da Muzooke için Togolok Moldo'nun "*atasının bir tuuganı* (babasının/dedesinin kardeşi) ve *çoŋ aba* (büyük amcası) ifadeleri yer almaktadır. Bu konuda bk. Malenov, Musayev, Taştemirov, **Kırgız Adabiyatı**, Frunze, 1975, s.62.

ME: Manas Ensiklopediya

Tom: Cilt

KAYNAKÇA

- Abduldayev, E., D., İsayev, (1969), **Kırgız Tilinin Tüshündörmö Sözdüğü**, Frunze.
- Abdulvaliyev, v.d., (2010), **Kırgız Tilinin Sözdüğü**, Bişkek.
- Akılbekov, A., T. Alımbekov, (2009), **Balıkozdun Sancırası**, Bişkek.
- Akışev, T., A. Cumanaliyev, (2005), **Kut Kongon Manas Ordo**, Bişkek.
- Alaguşev, Balbay,(1995), **Manas Muzıkada**, Bişkek.
- Aliyev, S., T. Kulmatov, (1995), **Manasçılar cana İzildööçülör**, Bişkek.
- Asanaliyev, K., S. Bayhodcoyev, C. Taştemirov, B. Kebekova, S. Musayev, (1988), **Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkeri**, Frunze.
- Asanov, Ü., A., Akmataliyev, (2004), **Kırgız Adabiyatı**, Bişkek.
- Borbugulov, M., (1996), **Adabiyat Teoriyası**, Bişkek.
- Çakşiyev, Ö., (1960), “Togolok Moldonun Çıgarmaları Cönündö”, **Togolok Moldo Cönündö Estelikter (Eskermeler, Makalalar)**, Frunze.
- Cumaliyev, K., M. Cumaliyev, (2006), **Çüydük-Talastık Manasçılar Cana Semeteyçiler**, Bişkek.
- Cumankunova, Gülzura, (2005), **Türkçö-Kırgızça Sözdük (Türkçe-Kırgızca Sözlük)**, Bişkek.
- Cusupov, K., K. İmanaliyev, (2004), **Kırgızdar**, II. Tom, Bişkek.
- Çobanoğlu, Özkul, (2003), “Destan Maddesi”, **Türk Dünyası Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, AKM Yay., Ank.
- Düşaliyev, K., (2007), **Kırgız El Muzıkası**, Bişkek.
- Düşaliyev, K., E. Luzanova, (1999), **Kırgızkoe Narodnoe Muzikalnoe Tvorcestvo**, Bişkek.
- Elçin, Şükrü, (2003) “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mevhumu”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncemeler-Metinler)** (hzl. Saim Sakaoglu, Ali Duymaz), Ötüken Yay., İst.
- Gölgeci, Meral, (1995), “Manas Ozanları”, **Bozkırdan Bağimsızlığa Manas**, (hzl. Emine Gürsoy-Naskali), Ank.
- Karatayev, O., S. Eraliyev, (2005), **Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük**, Bişkek.
- Kerimaliyev, K., (1994), **Keldibek Manasçı**, Bişkek.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, (2004), I. Tom, Bişkek.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, (2004), II. Tom, Bişkek.
- Kırgız-Sovet Ensiklopediyası**, (1977), I. Tom, (hzl.B.Ö. Oruzbayeva, v.d.), Frunze.
- Kırgız-Sovet Ensiklopediyası**, (1979), IV. Tom, (hzl. B.Ö. Oruzbayeva, v.d.), Frunze.
- Kırgız-Sovet Ensiklopediyası**, (1980), V. Tom, (hzl. B.Ö. Oruzbayeva, v.d.), Frunze.
- Koşoyev, Muratbek, (2006), **Kırgız Eli (Tarih cana Ruhı)**, Bişkek.
- Mamıtbekov, Z., (1966), “Çokan Velihanovdun Manastan Cazılıp Algan Epizotu” **Manas Eposu-nu İzildöö Kee Bir Maseleleri**, Frunze.
- Manas Ensiklopediyası**, (1995), II. Tom, Bişkek.
- Manas Ensiklopediyası**, (1995), I. Tom, Bişkek.
- Moldo, Togolok, (1970), **Çıgarmalar**, Frunze.
- Musayev, Samar, K., Kırbayev, A., Caynakova, B. Sadıkov, (1995), **Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu**, I. Tom, Bişkek.
- Obozkanov, Abdısalam, (1996), **Manasçılar**, Bişkek.

Obozkanov, Abdısalam, (2006), **Tökmölöktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettiü Ta-biyatı**, Şam Basması, Bişkek.

Orozobekova, Cıldız, (2003), **Ayтуучулук Öнördүн Rarıhy Ösüp Önügü Colu**, Bişkek.

Soltonoyev, Belek, (1993), **Kırgız Tarihı-Tarihıy Oçerker**, II. Kitep, Bişkek.

Şeriyev, C., A. Muratov, (2003), **Adabiyat Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü**, Bişkek.

Taştemirov, C., Bayhodcoyev, Zakirov (1973), **Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihının Oçerki**, Frunze.

Taştemirov, Caki, (1960), **Togolok Moldo Cönündө Estelikter (Eskermeler, Makalalar)**, Frunze.

Taştemirov, Caki, (1970), **Togolok Moldo(Çıgarmalarının Eki Tomduk Cıynagı)**, I. Tom, Frunze.

Turgunbayev, Elebay, (2007), **Alimbektin Sancırası**, Bişkek.

Yudahin, K., K., (1998), **Kırgız Sөzlügü**, I. Cilt, (çev. Abdullah Taymas), TDK, Ank.

Yudahin, K., K., (1998), **Kırgız Sөzlügü**, II. Cilt, (çev. Abdullah Taymas), TDK, Ank.